

İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde

80 YILLIK HATIRALARIM

TIP TARİHİ ve EĞİTİM TARİHİ İLE İLGİLİ YAYINLAR

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ CERRAHPAŞA TIP FAKÜLTESİ
ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINI KUTLAMA YAYINLARI:

- 1) *Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası* (1850-1981), Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Doç. Dr. Vural Solok, TÜBİTAK, Proje BAYG-E 45, İstanbul 1981, XXIV+320.
- 2) *Darülfünûn Tarihi* 1927 (Müderis Mehmet Ali Ayni), açıklamalarla 2. baskıyı yayınlayan: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1981, 3. bsk., Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- 3) *Atatürk Üniversite Reformu* (1933 yılında Almanya'dan gelen bilim adamları) Prof. Dr. Horst Widmann'dan ilavelerle çeviri: Prof. Dr. A. Kazancıgil-Dr. S. Bozkurt, İstanbul 1981. 2. bsk., Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2001.
- 4) Ord. Prof. Dr. Tefik Sağlam, *Nasıl Okudum*, 1888-1903 Yılları Öğretim ve Askerî Tıbbîye Anıları, açıklamalarla 2. baskıyı yayınlayanlar: Prof. Dr. Hüsrev Hatemi-Prof. Dr. A. Kazancıgil, İstanbul, XXIV+111 s., 1981. 5. bsk., İşaret Yayınları, İstanbul 2010.

CUMHURİYET'İN 60. YILINI KUTLAMA YAYINLARI:

- 1) *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* (Dr. Cemil Topuzlu), açıklamalarla 2. baskıya hazırlayanlar: Prof. Dr. Hüsrev Hatemi-Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, no: 2971/96, İstanbul 1982, 5. bsk., İşaret Yayınları, İstanbul 2010.
- 2) *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbîye*, 1912 (Rıza Tahsin), açıklamalar ve notlarla yayınlayan: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Özel Yayınlar, 2 cilt, İstanbul 1991.

OPR. DR. CEMİL TOPUZLU

İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde

80 YILLIK HATIRALARIM

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Hüsrev Hatemi
Prof. Dr. Aykut Kazancıgil

işaret

Eserin Adı ve Yazarı
İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde
80 YILLIK HATIRALARIM
Opr. Dr. Cemil Topuzlu

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Hüseyin Hatemi
Prof. Dr. Aykut Kazancıgil

6. Baskı: İstanbul, 2017

© İşaret Yayınları

Yayın Yönetmeni
Dr. İsmet Uçma

Editör
Dr. Ayhan Vergili

Mizanpaj
Ertuğrul Özalp

Kapak Tasarımı
Yunus Karaaslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Matbaacılık Yay. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No: 3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: +90 212 483 47 91 (Sertifika No: 11964)

ISBN: 978-975-350-228-3

Sertifika no: 15826

Mizanpaj programı: QuarXPress

Karakter: GaramondTürk

Metin: 11.5, 10.5 pt.

Dipnot: 9.5 pt. (Auto)

İŞARET YAYINLARI

Hobyar Mah. Ankara Cad. Ünal Han No: 21/1
34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: +90 212 519 17 28 - 528 30 63 Faks: +90 212 528 30 59
isaret@isaretyayinlari.com.tr • www.isaretyayinlari.com.tr

İÇİNDEKİLER

I. Beşinci Baskıya Giriş	11
II. İkinci Baskıya Giriş	13
III. Önsöz.....	37
IV. Çocukluğum	39
Mithat Paşa'nın Huzurunda	41
Askerî Tıbbîye İdadisi'ne Girişim.....	42
Mekteb-i Tıbbîye-i Askerîye'de	45
Hayatımın İlk Büyük Vak'ası	47
Talebelik Hayatımda Heyecanlı Hatıralardan Biri	49
Mektebin Hâli.....	50
Mektep Nazırı Dr. Marko Paşa.....	52
V. Yüzbaşılık Rütbesiyle Doktor Diploması Aldım.....	56
VI. İkmal-i Tahsil İçin Avrupa'ya Gitmek Hayali.....	58
Paris'e Gelişim.....	60
Paris'te Başımdan Geçen Bazı Vak'alar	61
Hocam Pean.....	62
Saint-Cloud Vak'ası.....	65
Saint-Cloud Vak'ası ve Paris'te Jön Türklük.....	67
Paris'ten İstanbul'a Dönüş.....	68
Haydarpaşa Hastahanesi Operatörlüğü	70
Askerî Sağlık Mektebinin Kuruluşu	71
Mekteb-i Tıbbîye-i Askerîye'de Hocalık	73
Yeniden Hastahane Pavyonu İnşası	74
Eczahane Yerine Muayenehane Açmam.....	75
Hususi Hastahanem, Zeynep Kâmil Hastahanesi	76
Nasıl Evlendim?	78
Kayınpederim Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi ve Sultan Hamid	80
VII. Haydarpaşa'daki Tıbbîye Binası ve Etfal Hastahanesi	83
Talebeler Fizan'a Sürülüyor.....	87

İÇİNDEKİLER

Sarayda Şarbon Hastalığı.....	89
Cemiyet-i Tibbîye-i Şahane'de Hafiyelik Eden Doktorlar	95
Dilenci Kıyafetinde Hafiyeler, Evimde Gizli Toplantı	97
Yanda Kalan Yalova Sefası	99
Çiftelhavuzlar'daki Köşkümde Bir Vak'a	99
Saltanatı Müddetinde Sultan Hamid Adam Öldürttü mü, Öldürdü mü?	101
Yıldız Sarayı Civarında Bir Cinayet.....	102
İradesiz Ayağa Kalkmanın Cezası: Huzurdan Kovuluş	102
Bir-İki Heyecanlı Vak'a.....	103
VIII. İlân-ı Meşrutiyet Hâtıraları.....	107
Meşrutiyet Hâtıralarımdan: Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Sait, Recep Paşalar.....	109
Meşrutiyet'in İlânından Sonra Çalışmalarım	111
Kandilli Kız Lisesi.....	111
Fenerbahçe Stadı.....	112
Haydarpaşa'da Tıp Fakültesi ile Kadırga'da Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin ve Doğumevi'nin Kuruluşu	114
Dişçi Mektebi'nin Gizlice Kuruluşu, Fakülte Reisi Oluşum	116
Reislikten Çekilmem	122
Tıp Fakültesi'nin Taşınmasına Niçin Karşıydım?.....	124
İlk Şehreminliğim.....	128
İstanbul Belediyesi'ni Nasıl Buldum, Nasıl Islah Ettim?	130
Gıda Maddeleri.....	130
Pazar Yerleri-Haller.....	132
Sokaklarda Temizlik ve Bozukluk	132
Lağım-Bevilhaneler	133
Seyyar Esnaf, Dilenciler, Köpekler	133
Nakil Vasıtaları	133
İstanbul'un Haritası	134
Bahçeler.....	134
Şehremaneti Binası	134

İÇİNDEKİLER

Mezarlar	135
İtfaiye Teşkilatı, Yangınlar.....	135
Tiyatrolar	136
Müzayede Salonları.....	136
Garsonluk	136
Sıra Beklemek Usûlü	136
Halkın Kıyafeti	137
Belediye Teşkilatı.....	138
Zabıta-i Belediye Talimatnamesi.....	140
Belediyede Islahat.....	141
Yeni Zabıta-i Belediye Talimatnamesi'nin Mevki-i Tatbiki Konulması.....	142
İhtisap Ağalığını Kurdum	142
Dilenciler, Köpekler.....	143
Hâller	146
Temizlik İşleri.....	146
Lağım-Bevilhaneler	149
Sokaklar	149
Karaköy Caddesi	149
Şehir Planı	150
Bahçeler.....	150
Belediye Daireleri	151
Tiyatrolarımız.....	151
Aşçı ve Garson Yetiştirmeye Mahsus Mektep.....	152
Bugünkü Gülhane Parkı Nasıl Yapıldı?	152
Bir Kadın İskeleti	154
Sarnıç Nasıl Bulundu?	155
Kadınlar Parka Girmeyecek	156
Türbenin Sandukasından Ne Çıktı?.....	157
IX. Balkan Harbi, Saray Bahçesinde Miting, Şura-yı Saltanat.....	159
Saray Bahçesinde Miting	162
X. İstanbul'da Kolera Salgını	170

İÇİNDEKİLER

Vükelâ Meclisi'nde Münakaşa, Cemaleddin Efendi'nin Fetvası	174
Belediye Veznesinde Beş Para Yok.....	178
Evkaf Nazırı Hayri Efendi'yle İhtilâf	185
İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsi ile Aram Nasıl Açıldı?	186
Talat Paşa'nın Tehdidi, Zoraki Şehremini	188
İlk Şehreminliğinden Niçin İstifa Ettim?	191
Aksaray Yangın Yerlerinde Yeni Sokak İsimleri.....	194
Talât Paşa'nın Tabancaları.....	195
Sultan Reşad, I. Dünya Harbi.....	196
Şehreminliğinden Çekilişim.....	201
İsviçre'den İstanbul'a Dönüş, Fransızların Sulh Teklifi.....	201
Tekrar İsviçre'ye Azimet.....	204
XI. İkinci Şehreminliğim	209
İstanbul'u Nasıl Buldum?.....	210
İşe Başlayış.....	212
Harîkzedegân İçin Toplanan Parayı Nasıl Kurtardım?.....	214
Boğaziçi'nde Kömür Depoları, Fabrikalar	215
Amerika Reis-i Cumhuriyeti Wilson'a Çekilen Telgraf	216
Başımdan Geçenler.....	217
İkinci Şehreminliğinden İstifam	223
Manda Meselesi.....	225
XII. Mütareke Sıralarında Ferid Paşa Kabinesine Niçin Girdim?, Nafia Nazırlığı'ndan Niçin Çekildim?	226
Sulh Konferansı'nda Murahhas Heyetimiz Nasıl Karşılandı?	228
İstanbul'dan Ayrılmamın Sebebi	231
İdama Mahkûmiyet	231
Hukuk-ı Medeniyeden İskat.....	234
Turing Otomobil Kulübü İdare Heyeti'nden Nasıl Çıkarıldım?.....	236
Davetli ve Misafiri Olduğum ve Senelerden Beri Azası Bulduğum Fransa Cerrahî Akademisi'ne Gidemeyişim.....	237
Milletvekilliği İçin Namzetliğimi Koydum	238

İÇİNDEKİLER

Şehir Meclisi Azalığım.....	240
Şehir Meclisi Hakkındaki Düşüncelerim	243
İstanbul'u Nasıl İmar Etmeli?.....	244
İmar Plânlarımız Gayr-i Kabil-i Tatbiktir	244
Atatürk de İstanbul'un İmar ve Tanzimini Ele Aldı.....	247
XIII. Memleketimizde Seksen Senelik Cerrahlığın Tarihçesi.....	249
Yurdumuzda Modern Cerrahlık Nasıl Kuruldu?.....	253
66 Sene Evvelki Cerrahlık	253
XIV. İç Hastalıklar Hakkındaki Düşüncelerim	260
1. Malarya	260
2. Kuduz Hastalığı.....	261
3. Kanser.....	262
4. Tütün, İçki.....	262
5. İhtiyarlık Lekeleri.....	264
6. Kısırlaştırma.....	264
7. Sünnet.....	264
8. Gıda Maddeleriyle Zehirlenme	265
9. Verem İleti	265
XV. Çalışmalarım [Travaux]	269
İcat Ettiğim Tıbbî Aletler	270
Tıbbî Gazete ve Mecmualardaki Neşriyatım	272
Telif Ettiğim Eserler	272
Üyesi Bulduğum Akademi ve Tıp Cemiyetleri	273
Tercüme-i Hâlim	275
Tahsilim	276
XVI. Resimler ve Belgeler.....	278
XVII. İndeks.....	299

I

BEŞİNCİ BASKIYA GİRİŞ

Seksen Yıllık Hatıralarım'ın yeni baskısına bazı küçük ilaveler yapılmıştır. Önce II. baskıya ilave ettiğimiz “Giriş” bölümünü aynen aldık. Eski baskıdaki Paşa'nın dipnotları (17 tanedir) yıldızla (*) işaretlenmiştir. Biz sayıları 47 olan kendi dipnotlarımızı köşeli ayraçla belirledik [Ek 1-47]. Bunların dışında Prof. Cemaleddin Topuzlu'nun yayınladığı baskıdaki notlara da işaret ettik [Ek 1-3 C.T.]. Böylece toplam dipnot sayımız 67'yi bulmaktadır.

Resimlere gelince, ilk baskıdaki (1951) resimlere II. baskıda (1982) 6 adet yeni resim-belge ilave etmiştik. Bunlar metin içine dağılmış vaziyettedir. Bu defa Cemaleddin Topuzlu'nun kendi koleksiyonunda bulunan önemli bazı resimleri koyduk. Bu kadar çok resmi metin içine yerleştirmenin karışıklığa neden olacağını düşünerek hepsini kitabın sonuna bir bölüm halinde ilave ettik. Bir tür albüm oluştu.

Seksen Yıllık Hatıralarım, ilk baskıyı saymazsak 3 kere yayınlanmıştır. Biz bu defa 5. baskıyı yapıyoruz. Bu ilginin nedeni herhangi bir anı kitabından çok bize tarihi olayların içinden bir bakış sunmasıdır. Zaten ön sayfada belirtmiş olduğumuz yayın listesinde yakın dönem tıp ve kültür hayatımıza bir yaklaşım için “anı eserleri”nin seri olarak takdim edildiği görülmektedir. Bu eser bunlardan biridir.

Bu çalışmaları tekrar yayınlarken, bizlere –geçen baskıda olduğu gibi– yayın müsaadesi veren Cemil Topuzlu'nun torunu değerli dostumuz Prof. Dr. Cemaleddin Topuzlu'ya teşekkürlerimizi belirtmek isteriz.

Bu yeni baskının da ilgi çekici ve faydalı olmasını dilerken, Sayın Cemil Topuzlu'nun hatırası önünde saygıyla eğiliyoruz.

Bu baskıya ilave ettiğimiz önemli bir belge de Paşamızın torunu Prof. Dr. Cemaleddin Topuzlu'ya, 18 yaşı dolayısıyla yazdığı nasihatnamedir. Bu belge metni olduğu gibi aktarıyoruz:

CEMİL TOPUZLU'NUN,
TORUNU CEMALETTİN TOPUZLU'YA
NASİHATİ (18 Yaş Yıldönümünde)

Cemal, birlikte yaşadığımız son yıllarda seni yakından tanımak fırsatını buldum. Çalışkan, yapıcı, doğru ve açık sözlü bir delikanlı oldun. Kiosacısı, bizlerin doğru bildiğimiz yolda ilerliyorsun. Bilirsin nasihatini sevmem, sana da –yok denecek kadar– az nasihat ettim. Ancak, Şark kurnazlığının, çıkarıcılığının ve iki yüzlülüğünün esir aldığı ülkemizde seni fazla üzüp, yıpratmamaları için sana şu söyleyeceklerimi iyi hatırla.

Ülkene, takdir-övgü beklemeden hizmet et, çünkü doğru ve iyi yaptığın konularda genellikle takdirden çok, eleştirilerle ve hatta cezalandırma ile karşılaşacaksın! Bu üzücü olayların senin şevkini kırmaması ve küstürmemesi için bu gerçeği başından kabullen.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, değişmeden kalıp bu yolda yürürsen onurlu, mutlu ve kendinle barışık bir yaşlılık dönemin olacaktır. Unutma, benim ve büyük-annenin aileleri sana koruman gereken insanî ve temel değerlerle dolu bir geçmişi, gelecek nesillerimize devretmen için emanet ediyor.

Hatırat'ın faydalı ve ilgi ile okunması bir eser olmasını umuyoruz.

Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Prof. Dr. Hüsrev Hatemi

Bu baskıyı yayına hazırlarken,
bize her türlü kolaylığı gösteren İşaret Yayınları'na
candan teşekkürlerimizi ifade etmek isteriz.

II İKİNCİ BASKIYA GİRİŞ

İstibdat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım'ın ilk baskısı pek az sayıda olmak üzere yazan tarafından 1951 yılında yapılmıştır. Çok çeşitli yönlerden ilginç olan bu anılar, Paşa'nın hareketli hayatı hakkında olduğu kadar, fikrî ve tıbbî çalışmaları hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Cemil Paşa (1866-1958), memleketimizde modern cerrahînin kurucusu, cerrahî eğitiminde olduğu kadar tıp eğitiminde de çağdaş anlamda yenilikler yapmış büyük bir Türk hekimidir.[Ek 1]

Tevfik Sağlam'ın tarifi ile “Garplılığı ruhuna sindirmiş nadir büyüklerimizden biridir. Muhit onu hiçbir zaman körletmemiş, aşındırmamıştır. Cemil Paşa 90 yılı aşan uzun hayatı boyunca hocalıkta, Tıp Fakültesi Dekanlığında, şehreminliğinde yüksek ilmî ve idarî kabiliyetini göstermiş ve her tuttuğu işte muvaffak olmuştur” [Ek 2].

Cemil Paşa, genç yaşta büyük bir şöhret sahibi olmuş, uluslararası alanda ismini duyurmuş bir cerrah olarak dikkatimizi çeker [Ek 3]. Kitapları dışında, süreli yayın organlarındaki makalelerinin sayısı 46'dır [Ek 4]. Operatör olarak çalışmaya başlama yılı 1886, son yaptığı ameliyat ise –tesbit edebildiğimiz kadarı ile– 1940 yılındadır. Fransız Cerrahî Cemiyeti'nin kurucu azası olan Cemil Topuzlu, bu cemiyetin de iştiraki ile Brüksel'de 1902'de kurulan Société Internationale de Chirurgie'nin de ilk azalarından biri olarak 1905'de Brüksel'de toplanan ilk Uluslara-

[Ek 1] Cemil Paşa'nın bu orijinal çalışması üzerine ayrıntılı bir inceleme yayınlanmıştır. Meselâ “Batirel, Hasan F. Yüksel, Mustafa: Cemil Topuzlu Pacha and His Arterial Suture Technique, The Annals of Thoracic Surgery, sayı 64, 1201-1203, 1997.”

[Ek 2] Tevfik Sağlam, *Nasıl Okudum*, 2. bsk., yayımlayanlar: H. Hatemi-A. Kazancıgil, İstanbul, 5. bsk., İşaret Yayınları, 2010, sf. 92.

[Ek 3] Cemil Paşa'dan önce cerrahînin durumu hakkında bkz. S. Aybar, “Cerrahînin Gelişimi ve Son Yüzyılı”, *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 12:343-354, 1981 (Özel Sayı). Cemil Paşa'nın Hekim ve Cerrah olarak çalışmaları hakkında en etraflı inceleme Kazım İsmail Gürkan tarafından yapılmıştır. Cerrahpaşa Cerrahî Kliniği'nin (o zaman 1. Cerrahî Kliniği) önüne büstünün konulması ve jübilesi dolayısıyla Gürkan, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*'nda (1953, cilt 16, sayı 2) bu incelemesini yayınlamıştır (Resim 6).

[Ek 4] N. Taşkiran, *Cerrahî Makaleler Bibliyografyası* (İstanbul 1968).

rası Cerrahî Kongresi'ne Türkiye'yi temsilen Hayrettin Paşa, Operatör İzzet ve Nurettin beylerle birlikte katılmıştır. Ayrıca Türkiye'de 1929'da temeli atılan Türk Cerrahî Cemiyeti'nin de kurucu azaları arasındadır [Ek 5]. Biz burada, Brüksel Kongresi dolayısıyla, Fransızca olarak İstanbul'da yayınladığı kitabının kısa bir özetini vermekle yetineceğiz. Bu kitabı seçmemizin nedeni Topuzlu'nun cerrahî faaliyetleri hakkında fikir verebilecek ayrıntıları ortaya koymuş olmasıdır.

*

**

Prof. Dr. Cemil Topuzlu 1905 yılında, İstanbul da Loeffler Matbaası'nda (Beyoğlu) bastırıldığı *Mémoires et Observations Médicales* adlı Fransızca eseri ile tıbbî gözlemlerini toplayarak yayınlamıştır. Zamanın baskı olanakları içinde mükemmel ve çok sayıda fotoğraf ile yayınlanan bu eser, II. Abdulhamid'e sunulmuştur. Bu kitabın önsözünde Cemil Topuzlu, Türkçe bildirimlerini ve klinik derslerini de ayrı bir eserde toplayacağını bildirmektedir. Fransızca yayınlarını, bu eserden yararlanarak hazırladığımız inceleme notlarıyla beraber aşağıda veriyoruz:

1) *Arter yaralarının dikilmesi (Moskova, 12. Uluslararası Tıp Kongresine Bildiri, 19-26 Ağustos 1897).*

İki kadın hastada, meme kanseri ameliyatı sırasında aksiller artere infiltre olan tümörün çıkarılması sebebiyle oluşan arter yarasının dikildiğini ve arterlerde endarterit ve tromboz görülmediğini bildirmektedir. Ameliyatlara 1895 ve 1896 yıllarında yapılmıştır.

2) *Arter dikişleri hakkında (6 Temmuz 1904, Bul et. Mem. de la Société de Chirurgie de Paris)* Paris Cerrahî Cemiyeti'ne sunulan bu bildiri

[Ek 5] Ömer Vasfi Aybar, "Türk Cerrahî Cemiyeti'nin Tarihçesi *Şirürji*", yıl 1, sayı 1, sf. 40-48, 1947. Cemil Paşa'nın son asistanlarından biri olan Ömer Vasfi Bey yukarıda adı geçen dergiyi Türk Cerrahî Cemiyeti'nin yayın organı olarak gene Paşa'nın eski asistanlarından Feridun Şevket Evrensel ile birlikte çıkarmıştır. Derginin bu ilk sayısının ilk makalesi de Topuzlu'nundur (Prof. General Dr. Cemil Topuzlu, "Yarım Asır İçinde Cerrahlık Birdenbire Nasıl İleri Gitti?"). 1929'da kurulan Cerrahî Cemiyetinin ilk kongresi 1931'de Ankara'da toplanmıştır. Cemiyetin Nizamnamesi için bkz. *Şirürji*, yıl 3, sayı 3, sf. 116-119, 1949. Haydarpaşa Tıp Fakültesi naklolunduktan sonra Numune Hastanesi'nin gelişim çizgisi ve Cemil Paşa'nın eski asistanları için bkz. Feyzi Erkal, *Bir Temel Sağlık Kuruluşumuzun Varlığında Türk Tıp Tarihi: Tıbhâne'den Numune'ye*, İstanbul 1982.

ride, önceki iki kadın vak'aya arteria iliaca externa dikişi yapılan bir üçüncü (erkek) vak'a ilave edilmiştir [Ek 6].

3) *Transvers kolon rezeksiyonu* (Moskova 1897, 12. Uluslararası Tıp Kongresi) Histolojik cevabı epiplon kökenli sarkom olarak gelen bir vak'ada başarı ile yapılan rezeksiyon sunulmuştur.

4) *Hemorroidlerin cerrahî tedavi için yeni bir alet (13 Temmuz 1904'de Paris Cerrahî Cemiyeti'nde bildiri).*

5) *Cerrahî girişime bağlı miksödem vak'ası (Archives internationales de Chirurgie, cilt 1, Gand, Belçika 1903).*

Cemil Paşa, bu vak'a bildirisinde, bir erkek hastada iki taraflı jinekoma sebebiyle İstanbul Tıp Mektebi Cerrahî Kliniği'nde yaptığı mastektomi ameliyatından sonra miksödem [hipotiroidi] geliştiğini ve hastanın ameliyattan 6 ay sonra vefat ettiğini bildirmektedir. Cemil Topuzlu bu gözlemin çok ilginç olduğunu, meme guddeleriyle tiroid arasında bazı ilişkiler bulunabileceğini ifade etmektedir. Şimdiki bilgilerimize göre vak'ayı şöyle izah etmek mümkün olabilir:

Hipotiroidi, bu erkek hastada belki latent olarak başlamıştı. Hipotiroidide, prolaktin arttığını, son yıllarda biliyoruz. Prolaktin artışının yol açtığı meme hipertrofisi sebebiyle ameliyat geçiren bu hastada, ameliyattan sonra hipertiroidi gelişmiş vaziyettedir.

6) *Bir akciğer hidatik kisti sebebiyle pnömotomi (Cemiyet-i Tıbbîye-i Şahane, 5 Ocak 1899, Bildiri).*

11 yaşında bir erkek çocukta öksürük ve plevra epansmıyla ortaya çıkan hidatik kist vak'asında yapılan kist evaküasyonu, başarılı geçen bu ameliyattan sonra hastanın durumu düzelmiştir.

7) *Bir çocuğun sağ bronşunda yabancı cisim (1903'de Paris, Société de Chirurgie'ye gönderilen gözlem).*

Bursa'dan gelen 6 yaşında bir çocukta laringoskopi ile bir yabancı

[Ek 6] Bu ilginç vaka Prof. Mebrure Değer tarafından incelenmiştir. M. Değer: "Doktor Cemil Topuzlu'nun Yüzyıl Önce Yaptığı Bir Beyin Ameliyatı", Bilim Tarihi, Nisan 1991, sayı 6. Ayrıca Nöroşirurji tarihi ile ilgili önemli araştırmaları olan Prof. Sait Naderi, Cemil Paşa'nın nöroşirurji ameliyatlarını incelemiştir. (Tıp Tarihi Araştırmaları, sayı 13.)

cisim görülmesine rağmen, dispne nöbetleri sebebiyle Cemil Paşa, çocuk kloroform ile uyutulduktan sonra trakeayı açıyor ve sağ bronşa giren bir madeni kalem ağızlığı çıkarıyor (4 cm. uzunluk, 08. cm çap). Ameliyattan 10 gün sonra, çocuk sıhhatli olarak taburcu ediliyor. Paris Cerrahî Cemiyeti'nde, Cemil Paşa'nın gıyabında Dr. Walther tarafından sunulan bu bildirinin tartışmasına katılanlar, Cemil Paşa'nın hareket tarzını övmüşlerdir (Paris Cerrahî Cemiyeti 1903 Bülteni).

8) *Beyne giren bir kemik kırığı parçacığı sonucunda Jackson tipinde epilepsi ve trepanasyon. Tam şifa (Lyon'da 1894'de yapılan 8. Cerrahî Kongresi).*

30 yaşında erkek hasta, Ali, Dr. Horasancıyan Efendi tarafından gönderilmiş, alın bölgesine bir pala [yatağan] darbesi yiyen hastada "kranyum fraktür"ü oluyor. Hasta, Guraba Hastahanesi'ne bilinçsiz olarak yatırılıp, saçlı derideki 15 cm.'lik yara dikiliyor. Bu olaydan 8 ay sonra, şiddetli baş ağrıları ve epilepsi başlıyor. Epilepsinin başlaması, sol ayak başparmağında şiddetli ağrı ile bir kasılma şeklinde 1891, 15 Aralık günü hasta kloroform ile uyutulduktan sonra kranyum açılıyor. Beyin dokusuna giren kemik kırığı parçacığı çıkarılıyor. Bu yayın sırasında hasta 3 yıldan beri iyi durumda.

9) *3 yıllık dış gebeliğe bağlı olarak, karından taşlaşmış bebek [lithopedion] çıkarılması. Tam şifa (Lyon, 8. Cerrahî Kongresi'ne Tebliğ, 1894).*

25 yaşında kadın, Fatma, 1893'de Cerrahî Kliniği'ne geliyor. Yıllardır evli, çocuğu olmuyor. 3 yıl önce amenore ve galaktore ortaya çıkıyor. Karnında şişlik oluyor. 9. ayda, bir hafta süren hafif peritonit belirtileri ortaya çıkıyor. Sonra karın şişliği gerileme gösteriyor. Bundan sonra gören hekimler uterusu fibromiyom tanısını ileri sürüyorlar.

Cemil Paşa, hastayı kloroformla uyutarak Dr. Besim Ömer ve Süleyman Numan'ın asistanı ile laparotomi yapıyor ve mumyalaşmış fetusu çıkarıyor.

10) *Eski Pyopnömatoraks. Delorme usulüyle ameliyat (Archives Provinciales de Chirurgie, sf. 96-99, Paris 1897).*

26 yaşında Rıza, Galata Mevlevihanesi'nde derviş. Bir kurşun yarısından sonra Piyopnömatoraks; Delorme usulü ile ameliyat. Hasta iyileşiyor Mevlevi ayinlerine katılabiliyor.

11) *Piloroplasti. Bir pilor darlığı sebebiyle (Cemiyet-i Tıbbîye-i Şahane, 21 Ekim 1898).*

28 yaşında İrfandil Kalfa, 20 Mart 1898'de Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi'ne yatıyor. Son günlerde ne yerse, kusmaktan şikayetçi. Aynı hastahane, kloroform anesteziyle piloroplasti yapılıyor. Girişim, başarı ile sonuçlanıyor. Cemil Paşa 23 Mayıs 1898'de yapılan bu ameliyatın Türkiye'de ilk piloroplasti olduğunu bildiriyor.

12) *13 Mart 1893-31 Aralık 1897 arası, İstanbul Askerî Tıp Mektebi Cerrahî Kliniği İstatistikleri (Clinique Chirurgicale, Djemil Pacha 1898).*

Yukarıda belirtilen 4.5 yıl içinde 758 önemli ameliyat yapılmıştır. Cemil Paşa, bunların ayrıntılı ve tek tek dökümünü vermektedir. 758 operasyonun 27'si ölümle sonuçlanmıştır (mortalite % 3.6) Bu istatistiklere abse açımı, küçük kistlerin alınması gibi ameliyatlar dahil edilmiştir. 758 operasyonun 681'inde kloroform ile genel anestezi uygulanmıştır. Ameliyatlar içinde bugün de önemli olan ameliyatlar çoğunluktadır. Bizce bu kitabın en ilginç bölümü, Cemil Paşa'nın istatistikleridir (bkz. Yayın no: 22, 27-28 ve 36).

13) *Apandisitte cerrahî girişim üzerine tartışma (Cemiyet-i Tıbbîye-i Şahane'de 24 Şubat 1899) de tebliğ; Gazete Medicale d'Orient, 1899.*

Bu bildirisinde Cemil Paşa, apandisit vak'alarında opium ve buz kesesi uygulayan hekimleri eleştirmiştir. Bunun üzerine söz alan Dr. Vio-li, her şeyin arzularımıza göre cereyan etmediğini, hasta çocukların ane ve babalarının ameliyatı kesinlikle reddettikleri durumlarda mecburen konservatif tedaviye başvurulduğunu belirtmiştir.

14) *Apandisitte kan muayenesinin önemi (Cemiyet-i Tıbbîye-i Şahane, 1903).*

Lökosit sayımının akut apandisit tanısındaki önemini belirten bu bildiri, 1903 yılı koşullarında çok önemlidir.

15) *Basit, eksploratris laparotomi ile iyileşen Spasmodik pilor darlığı vak'ası (Cemiyet-i Tıbbîye-i Şahane'de, 29 Kasım 1901'de sunulan bildiri, gazete Médilale d'Orient 1900'de yayınlanmıştır).*

38 yaşında erkek, medrese talebesi, bütün belirtiler pilor stenozu lehinde. Laparotomide patolojik bir bulgu yok. Buna rağmen, hasta iyileşiyor. Bu bildiri sonunda tartışma, Dr. Akestorides'in nüktesi ile bit-

miş: “Ekselans Cemil Paşa'nın bu başarısı temiz hava ve güneşin etkisine bağlı olabilir.”

16) *Tiroidektomiler [gland içi, enükleasyon metodu] Cemiyet-i Tıbbîye-i Şahane, 30 Haziran 1894, Gazette Médicale d'Orient, 1894.*

Bu bildiriye, 3 büyük guatr vak'asında yapılan cerrahî girişim sunulmuştur. Cemil Paşa, septisemi ve hemoraji sebebiyle tehlikeli sayılan guatr ameliyatlarının, antisepsiye riayet edilirse tehlikeli olmadığını bildiriyor. Alt uçta tiroidin bir kısmının bırakılmasının recurrens sinir olaylarını ve miksödemi önleyeceğine işaret ediyor.

17) *Dr. Hagopoff'un Cemiyet-i Tıbbîye-i Şahane, 21 Şubat 1902 oturumuna sunduğu “Peritonit Tüberkülozda Cerrahî Girişim” tebliğine Cemil Paşa'nın katkısı.*

Cemil Paşa, son 10 yılda 35 peritonit tüberküloz vak'asındaki cerrahî deneylerini anlatmış ve fibro-adezif olan asitsiz vak'alarda cerrahînin gereksiz olduğunu savunmuştur.

18) *Wertheim metodu ile iki abdominal histerektomi vak'ası (4 Nisan 1902 Cemiyet-i Tıbbîye-i Şahane, Gazette Médicale d'Orient 1902 cildi).*

Cemil Paşa, Vaginal Histerektomi metodunun uterus kanserinde yetersiz ve palyatif bir metod olduğunu abdominal histerektomi yönteminin üstünlüğünü savunuyor. Wertheim'in bu ameliyat tarifinden sonra Türkiye'de yapılan ilk uygulamadır.

19) *Bir özofagus yabancı cisim dolayısıyla özofagotomi. Çeyrek meciye yutmuş olan 2 yaşında bir çocukta özofagus grafisi yapılıyor (röntgen şuası keşfinden 3 yıl sonra). Bundan sonra uygulanan cerrahî girişim (eksternal özofagotomi) ile yabancı cisim çıkarılıyor (Cemiyet-i Tıbbîye-i Şâhâne, 18 Mart 1898, Gazette Médicale d'Orient, 1898 cildi).*

Bizde 1897'de Türk-Yunan Harbi sırasında ilk kemik radyografisi Esat Feyzi Bey tarafından, İstanbul Yıldız'da eski Harb Akademisi binalarında yapılmıştır. Bu bildiri, radyoloji tarihimiz açısından da önemlidir.

20) *Bir beyin lezyonu dolayısıyla, eksploratris trepanasyon (Cemiyet-i Tıbbîye-i Şâhâne, 4 Mart 1898 Gaz. Méd. d'Or., cilt 1898).*

32 yaşında Niğdeli bir hastada şiddetli baş ağrıları mevcut. Trepanasyon yapılıyor. Bulgu yokluğu sebebiyle kranyum kapatılıyor. Ameliyattan sonra hastada iyileşme görülüyor. Bu bildiriye uzun tartışmalar

izlemiş. Bu hastada eğer histerik değilse iyileşmenin neye bağlanacağı tartışılmış.

21) *Damak perforasyonu (Cemiyet-i Tıbbîye-i Şâhâne, 23 Nisan 1897, Gaz. Méd. d'Orient, cilt 1898).*

Birinde ameliyat yapılmış, diğerinde henüz yapılmamış olan iki damak perforasyonu vak'ası sunulmuştur. Birinci vak'ada sifilis, etiyolojik sebeptir, ikinci vak'a konjenital damak yarığıdır.

22) *Kansere bağlı olan ve olmayan pilor stenozu vak'aları (Cem. Tıb. Şâh., 15 Aralık 1902, Gaz. Méd. d'Orient, cilt 1902).*

10 pilor stenozu vak'asında (4 kanser, 4 ülser sikatrisi, 1 adhezif vak'a, 1 spazmodik pilor darlığı) yapılan ameliyat sonuçları sunulmakta ve tartışılmaktadır. Daha önce bu vak'alar içinde özellik gösterenleri *Hamidiye Etfal Hastanesi Mecmuası*, yıl 1901, sf. 131'de ve *Gazette Médicale d'Orient* Vol. 43, sayı 21, sayı 22'de yayınladığını anlatan Cemil Paşa burada da mükemmel bir tartışma ile cerrahî fizyopatoloji ve anlayışındaki çağdaşlığı isbatlamaktadır.

23) *Mal de Pott vak'asında laminektomi (Cem. Tıb. Şâh. 5 Şubat 1897, Gaz. Méd. d'Orient, 1897 cildi).*

Bir genç zenci hastada mal de pott sebebiyle leminektomi yapılıyor. Hastada paralizi kayboluyor. Bir müddet sonra evlenen genç adam, çocuğuyla birlikte Cemil Paşa'yı ziyarete geliyor. Bu tebliğde Cemil Paşa'nın kelimenin tam anlamıyla üstün yetenekli bir genel cerrah olduğunu kanıtıyor.

24) *Bir Jackson epilepsisi vak'ası tartışması (Dr. Dallas'ın Cemiyet-i Tıb. Şahane, 18 Aralık 1896 tarihinde yaptığı tebliğe katkı). Cemil Paşa kendi yaptığı bir ameliyat dolayısı ile (bkz. no: 8) konuyu tartışıyor.*

25) *Klavikula kırığı ve deplasmanı. Kemik dikişi. Şifa (Cem. Tıb. Şahane, 5 Şubat 1897, Gaz Méd. d'Orient, 1897 cildi).*

21 yaşında eczacı Hristo, düşme sonucunda Klavikula kırığı. Gümüş tel ile dikiş. 25 gün sonra şifa.

26) *Omuzun habis tümörlerinde İnter Skapulo-torasik ampütasyon (Cem. Tıb. Şahane, 5 Aralık 1897, Gaz. Méd. d'Orient, 1897).*

Sarkom sebebiyle yapılan başarılı iki operasyon, bir vak'anın fotoğrafları ile verilmektedir. Dünyadaki ilklerden olan başarılı bir ameliyat.

27) 1 Ocak 1900-31, Aralık 1902 arasında İstanbul Tıp Mektebi, Cerrahî Kliniği İstatistikleri.

Hepsi önemli girişimler olan 637 vak'ada 16 vak'a, ameliyat sebebiyle ölmüştür (% 2.5). Bu istatistikte, önceki gibi, yapılan ameliyatların çeşitliliği sebebiyle ilginçtir. Bu ameliyatlar bugünkü ortopedi, kadın-doğum, üroloji, damar cerrahîsi, batın cerrahîsi, çocuk cerrahîsi, toraks cerrahîsi, oftalmoloji, beyin cerrahîsi alanlarına yayılmış ameliyatlardır (bkz. Yayın no: 12).

28) Röntgen ışınlarıyla kanser tedavisi denemeleri (7 vak'a) (Cem. Tıb. Şahane, 10 Aralık 1903, Rev. de Chirurgie de Paris 1905 no 1).

Radyoterapi tarihimizi çok yakından ilgilendiren bir bildiri. Cemil Paşa, görüşlerini aşağıdaki şekilde toplamaktadır. Kitapta sf. 122-163 arasında 40 sayfalık bölüm.

- Habis tümörlerde radyoterapinin genellikle olumlu etkisi vardır.
- Yüzelyel ve ilerlememiş kanserlerde faydalıdır.
- Derin ve ilerlemiş kanserlerde palyatif etkisi vardır.

Bu bildiri sonunda yapılan tartışmalar ve katkılar da çok ilgi çekicidir. Dr. Antipas, Paris'te kanser tedavisinde uygulanan antisellüler serumdan söz etmiştir. Bu bildirin tartışmalarında Cemil Paşa, kanserin infeksiyöz veya paraziter kökenli olabileceğini ileri sürmüştür. Dr. Antipas, Berlin Charité Hastahanesi'nden Leon Leyden'in de bu görüşte olduğunu ve kanserli dokulardan yapılan hulâsalarla kanser inokülasyonuna çalıştığını fakat henüz karar vermek için yeterli delil olmadığını bildirmiştir. Bir kış akşamı (10 Aralık 1903) yapılan bu tartışmalar, uzun sürmüş ve bugün için bile yüksek sayılabilecek düzeyde devam etmiştir. Gözlemler kitabının daha ileri sahifelerinin birinde (s. 163). Cemil Paşa, kanserde yaptığı radyoterapi girişimini şu şekilde özetlemiştir:

Kanserde röntgen ışını tedavisini, Mekteb-i Tıbbîye'de Süfyan Bey ile, Hamidiye Hastahanesi'nde ise Rasih Bey ile birlikte yürüttük. 1904 yılına kadar 26 vak'ada uyguladık. 14 vak'ada şifa, 9 vak'ada salâh ve 3 vak'ada başarısızlıkla karşılaştık.

29) İntraligamenter ve Pelviyen Fibro-myom (Cem. Tıb. Şâhâne, 15 Ocak 1895, Gaz. Méd. d'Orient, 1895).

40 yaşında zenci hastadan çıkarılan 8 kg. ağırlığında miyom bildiri. Abdominal histerektomi yöntemi üzerinde durulmaktadır.

30) Aşil tendonu retraksiyonu vak'alarında tendonun Z harfi şeklinde kesilerek uzatılması (Cemil Paşa yöntemi).

1891 yılında Cemil Paşa, kendi bulunduğu yöntemle yaptığı girişimleri sunmaktadır. Dr. Chalot'un bu yöntemi 1898'de yayınladığını da bildiren Cemil Paşa, öncelik hakkının kendisinde olduğunu savunmaktadır.

31) Büyümüş sıtma dalağının, splenektomi ile şifa bulması (Cem. Tıb. Şâhâne, 28 Şubat 1896, Gaz. Méd. d'Orient, cilt 1896).

Dalağın hayat için zorunlu olmadığı, bu ameliyatın Türkiye'de yapılan ilk başarılı ameliyat olduğu bildirilmektedir.

32) Lösemik büyük dalak vak'asında Splenektomi (Cem. Tıb. Şâhâne, 30 Ekim 1896, Gaz. Med. d'Orient, 1896).

Bir kronik miyeloid lösemi vak'asında splenektomi 38 saat sonra, hasta kaybedilmiştir.

33) Rektum Kanseri. Anus ve rektumun Kraske-Bardenheuer Metodu ile ekstirpasyonu. Sakral anus oluşturulması. Şifa (Cem. Tıb. Şâhâne, 10 Mayıs 1895 Gaz. Méd. d'Orient, 1895).

34) Batında penetran yara (Cem. Tıb. Şahane, 12 Haziran 1896), Gaz. Méd. D'Orient, 1896).

Ateşli silahla epigastrik bölgesinden yaralanmış kadın hasta. Periton lavajı yapılarak mermi aranıyor ve bulunarak çıkarılıyor. Bu tebliğin tartışmasında Nazım Bey, her vak'ada operasyonun zorunlu olmadığını ileri sürüyor. Tekrar söz alan Cemil Paşa cerrahî girişimi savunuyor. Nazım Bey, sözlerinin yanlış yorumlandığını, meselâ bir savaş alanında cerrahî girişimin zor olabileceğini, kendisinin cerrahî yöntemin karşısında olmadığını belirtiyor. Tartışmaların sonunda tekrar söz alan Dr. Limarakis son Türk-Rus savaşı'nda (1877 Harbi) cerrahî hizmetlerin ordumuzda iyi düzenlendiğini söylüyor. Bundan sonra da savaş alanlarında cerrahî hizmetlerin iyi yapılması için askerî makamların ve hükümetin ilgisi gerekir diyor.

35) Çift taraflı Over dermoid kisti (Cem. Tıb., Şâhâne, 1 Mayıs 1896, Gaz. Méd. d'Orient, 1896).

11 yıldan beri abdominal tümörden şikayetçi olan 30 yaşında bir kadında her iki tümörde dermoid kist bulunuyor ve başarıyla çıkarılıyor. Bu tümörlerde pedikül torsiyonu olabileceğini belirten Cemil Paşa bu komplikasyonun 1865'de Rokitansky tarafından ilk defa tanımlandığını bildiriyor.

36) *Kloroform anestezi senkoplarında kalp masajı (Cem. Tıb. Şâhâne, 20 Kasım 1903, Hamidiye Hastahanesi İstatistik Bülteni'nde yayınlanmıştır).*

15 Yıllık cerrahî uygulamasında 5.000 loroform narkozu yaptığını bildiren Cemil Paşa, 27 Ağustos 1903'de 30 yaşında bir erkek hastada yaptığı kloroform narkozunda kalp durması ile karşılaşmış. Dilin ritmik hareketlerle dışarı çekilmesi oksijen inhalasyonu ve yapay solunum sonuçsuz kalınca torakotomi yaparak kalbi eline alarak masaja başvurmuş. Kalp hareketleri avdet ederek, ziyanoz kaybolmuş. Bu iyileşmeyi izleyen ikinci kalp durmasında masaj sonuç vermemiş. Bu bildirisinin sonunda Cemil Paşa 1889'dan beri yapılan kalp masajı sonuçlarını özetliyor (kaynak: *Zentralblatt Für Chirurgie*, Leipzig 1903, s. 588-590). Bu müdahale Türkiye'de yapılan ilk kalp masajıdır.

Özetini verdiğimiz kitabın içindeki cerrahî müdahaleler ve istatistikler, Cemil Paşa'nın memleketimizde modern cerrahînin kurucusu olarak kabul edilmesinin sebebini kolaylıkla açıklar niteliktedir. Hakikaten yüzlerce vak'ayı kapsayan istatistikler, ilk narkoz sonuçları, ilk radyoterapi sonuçları, ilk beyin ameliyatı, ilk kalp masajı, bütün dünyada ilgi çeken arter yaralanmalarındaki sütür tekniği, ilk Wertheim, ilk Pilonoplasti, ilk scapulo-torasik amputasyon vd. hep Topuzlu tarafından gerçekleştirilmiştir.

*
**

Mekteb-i Tıbbîye'de, Cerrahî eğitimini kısaca gözden geçirirsek, Cemil Paşa'dan önce Aristidi Paşa, Osman Paşa (öl. 1905), Naim Bey (öl. 1891), Hayrettin Paşa'nın (öl. 1912) isimlerine rastlıyoruz. Bunların hepsi doğrudan doğruya kendisine ders vermiş olan nesildir.

1900'LARDA CERRAHİ HOCALARI KADROSU:

- Muallim: Cemil Paşa
- Muavini: Cemil Bey (Sakallı)

Ameliyat-ı Cerrahîye (Teorik olarak okutulan sistematik cerrahî)

- Hayrettin Paşa
- Nurettin Paşa (Aynı zamanda Sivil Tıbbîye'de cerrahî hocası)
- Miralay Ahmed Fehim Bey
- Küçük Cerrahî: Halit Şazi Bey

1909'da Cemil Paşa Tarafından Gerçekleştirilen Tıp Fakültesi Reformu (buna "İlk üniversite reformu" da diyebiliriz) Cerrahî hocalarının kadrosu şöyle olmuştur.

SERİRİYAT-I HARİCİYE [HARİCİYE KLİNİĞİ]:

- Muallim Dr. Cemil (Topuzlu) Paşa (1866-1958)
- Muallim Dr. Kerim Sebati (Gürgün) B. (1870-1942)
- Muallim Dr. Orhan Abdi (Kurtaran) B. (1878-1948)

AMELİYAT-I CERRAHİYE:

- Muallim Dr. Orhan Abdi (Kurtaran) B. (1878-1948)

1930 yıllarında İstanbul Tıp Fakültesi'nde Cerrahî Kliniği'nin kadrosu aşağıdadır:

I. SERİRİYAT-I HARİCİYE:

- Müderris Dr. Kerim Sebati (Gürgün) B. (1870-1942)
- Müderris Muavini Dr. Kâzım İsmail (Gürkan) B. (1905-1972)

II. SERİRİYAT-I HARİCİYE:

- Müderris Dr. Orhan Abdi (Kurtaran) B. (1878-1948)
- Müderris Muavini Dr. Nurettin Kâmil (Mesen) B. (?-1973) Müderris Muavini Dr. Şinasi Hakkı (Erel) B. (1902- 1991)

EMRAZ-I HARİCİYE [CERRAHİ HASTALIKLAR]:

- Müderris Dr. Sadettin Vedat (Koçer) B. (1878-?)
- Muallim Dr. Ahmed Kemal (Atay) B. (1891-1977)

1933 Üniversite Reformu'nda ise kadro aşağıdaki hale gelmiştir:

I. ŞİRÜRJİ KLİNİĞİ (CERRAHPAŞA):

- Ord. Prof. Dr. Rudolphe Nissen (1894-1981)

• Doç. Dr. Burhanettin (Toker) B. (1890-1951) Doç. Dr. Ahmed Fahri (Arel) B. (1894-1976)

II. ŞİRÜRJİ KLİNİĞİ (ÇAPA):

• Prof. Dr. Ahmed Kemal (Atay) B. (1891-1978)
• Doç. Dr. Kâzım İsmail (Gürkan) B. (1905-1972), Doç. Dr. Şinasi Hakkı (Erel) B. (1902-1991)

İstanbul Tıp Fakültesi Cerrahî kliniklerinin bundan sonraki gelişimi özet olarak şöyle olmuştur: Nissen'in 1939'da Türkiye'den ayrılması ile Cerrahpaşa'daki I. Cerrahî kliniğinde 1951 yılına kadar Ord. Prof. Dr. Burhanettin Toker, Prof. Dr. Fahri Arel, Doç. Dr. Hazım Bumin ve arkadaşları çalışmış, ondan sonraki yıllarda Cerrahî Kliniklerinin sayısı 4'e yükselmiştir. Cerrahpaşa'daki I. Cerrahî Kliniği'ne Ord. Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan, Doç. Dr. Bedii Gorbon, Doç. Dr. Baha Sezer ve Arkadaşları, III. Cerrahî Kliniği'ne ise Ord. Prof. Fahri Arel, Doç. Dr. Derviş Manizade, Doç. Dr. Nihat Dorken ve arkadaşları atanmıştır. Çapa'da ise II. Cerrahî Kliniği'ne Ord. Prof. Dr. Kemal Atay, Prof. Dr. Halit Ziya Konuralp ve arkadaşları, IV. Cerrahî Kliniği'ne de Prof. Şinasi Hakkı Erel, Doç. Dr. Süleyman Dırvana ve arkadaşları atanmıştır [Ek 7]. Böylece yalnız isimleri takip ederek dahi Cemil Paşa'nın etkisinin nasıl günümüze kadar geldiğini görmek kabildir.

*

**

Cemil Paşa'nın anıları tıp dünyamızda pek az olan tıbbî anı türünün en önemli örneklerinden biridir [Ek 8].

[Ek 7] Burada hem fazla yer işgal etmemesi için hem de konumuzla dolaylı alâkası olduğundan Cerrahî Kliniklerindeki öğretim üyelerinin tam listesini vermedik. 1981 yılına kadarki ayrıntılı kadrolar için bkz. A. Kazancıgil, "İstanbul Üniversitesi Tıp Fakülteleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 9, 254-309, İstanbul 1999.

[Ek 8] Bulabildiğimiz kادرlarla son yıllarda yalnızca birkaç tıbbî anı yayınlanmıştır: T. Sağlam, *Nasıl Okudum*, İstanbul 1959, 1981. T. Sağlam, 1. Cihan Savaşı'nda Şark Orduları Grubu Sıhhiye Dairesi Reisi olarak anılarını, *III. Orduda Sıhhi Hizmet* (Ankara 1941) adı altında yayınlamıştır. Rıza Nur, *Mekteb-i Tibbîye Hattatları*, İstanbul 1913. Şevket Salih Soysal, *İstanbul Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Kliniğinde 40 Yıl 1933-1973*, 60 sayfa, İstanbul 1975; Derviş Manizade, *65 Yıllık Cerrahpaşa Hastahanesi ile 38 Yılda Cerrahî-Ortopedi ve Trav-*

Okunduğu zaman Paşa'nın hekimlik dünyasının dışında yönetici ve idareci olarak ne kadar önemli işleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Elinizdeki bu eserin ilk baskısı çıktığı zaman Mazhar Osman hocamız *İstanbul Seririyatı*'nda (1951) bu konuda önemli bir inceleme yayınlamıştır. Hem *Uzman'ın* son yazısı olması dolayısıyla hem de seviyeli bir eleştiri niteliği taşımasından ötürü bu yazıyı aynen aşağıda veriyoruz:

OPERATÖR CEMİL PAŞA'NIN HATIRALARI

Tıp Fakültesi'nde, Türk tababetinde ebedî yüksek izler bırakan hocamız Cemil Paşa 80 senelik hayatının hatıralarını güzel bir kitap halinde neşretmiştir. Bu kitap şimdiye kadar yazılmış otobiyografilerin hepsinin fevkinde pek mühim bir eserdir. Cemil Paşa'nın eskiden beri derslerinde, yazılarında alıştırdığımız selis, akıcı, sıcak üslubu baştan aşağı bu kitapta bulduk. Kitap, bidayetinden sonuna kadar meraklı ve güzel renkli bir film gibi bizi sürükledi, tatlı tatlı okuduk. Çoğunu bildiğimiz bu tarihin yeni baştan bir kariî olmaktan zevk duyduk. Bu eser bize pek mesut, verimli geçen bir hayatın şahsî safhalarını değil, memleketin çeşitli cephelerden ilmî, fennî, idarî tekâmülünü de gözümüzün önünde canlandırmıştır. Bunu yazan, hilkatin nâdir yetiştirdiği bir bahtiyar evlâdıdır. Müreffeh ve rahat yüksek bir ailenin pek güzide ve müstesna yaratılmış, her hususta imrenilecek bir çocuğunun birbirinden mutlu hayat safhalarını görüyoruz. Cemil Paşa her şeyden ziyade bu sema kubbesi altında doğmuş, büyümüş, yaşamış mahlûkların en mesutlarından, pek parlak yıldızlı biri olduğuna şüphe yoktur. Paşa çocuğu, şeyhülislâm damadı, devrinin göz bebeği, yoksulluk görmemiş, talih daima kendine gülmüş, saadet tacını daima başında taşımış, Türk hekimliğinin önderi, Türk tıbbının medar-ı iftihar, her nereye elini uzatsa mesut bir talihle karşılaşmış, doğduğundan beri sevilmiş-sayılmış, ona her çeşit saadetler, servetler, şöhratlar, rütbelere yakıştırılmıştır.

Daha mektep sıralarında muhitinden üstünlüğü, göze çarpmış, müreffeh bir aile yuvasında yetişmişti. Güzel yaratılmış, tavırları, maniyeleleri sempattir. Bu sempati ona daima muhabbet ve hürmet kazandır-

matoloji-Anestezi ve Reanimasyon Kürsüsü Tarihi, 86 sayfa, İstanbul 1976. Bazı hekimler de yaşadıkları ve sorumluluklar yükledikleri önemli olayları belgesel-anı şeklinde yayınlamışlardır. Bunar arasında Abdulkadir Noyan'ın *Ankara Tıp Fakültesi Kuruluş Tarihi* (Ankara, 1959) ile aynı yazarın *Son Harplerde Salgınlarla Savaşların* (Ankara 1956) isimli eserleri sayılabilir.

mış. Talih ona taçlar giydirecek kadar cömert davranırken muhiti bu ikbali de ona az görmüş, “daha daha yüksel” diyerek talihin büyük lütuflarını az bulmuştur. Bu genç operatör memleketine yeni bir hamule-i irfanla Paris'ten dönerken ikbal kendini karşılamış, her ilmî muvaffakiyetine zamanın padişahı keselerle altınlar, maden imtiyazları, nişanlar, murassa hediyeler, 35 yaşından evvel müşir sırmaları sermiş, kimse bu ikbali ona çok görmemiş, her taltifi kendine teveccüh etmiş gibi sevinçle karşılamıştır. Şüphesiz bu vehbî ve kesbî meziyetlerin karşılığıdır. Lâkin pek müstesna bir taliin, pek uğurlu bir burçta doğuşun eseri idi.

Bu muvaffakiyeti insan yalnız Paşa'mızın kendisinde ararsa haksızlık etmiş olur. Ne zekiler, ne çalışkanlar vardır ki hayatta böyle fevkalâde saadetlerle değil, bin nikbetle karşılaşmıştır. Cemil'in o kadar yükseldiği İstibdad Devri'nde ne dehalar felâketten başka bir şey görmemiştir. Meselâ 15 senede hocamız yüzbaşılıktan müşirliğe kadifeler döşeli bir merdivende yürür gibi çıkarken ne zekâlar 15 senede bir rütbe almak şöyle dursun Yemenlere sürülmekten, ölmekten kurtulursa kendini dünyanın en bahtiyarı sanmıştır. Cemil Paşa çatanasında üniformalar içerisinde Çiftehavuzlar'daki hüsn-i tabiatın güzel bir misali olan sayfiyesine gelirken, düzinelerle misafirlerine şahane ziyafetler çekebilirken çalışkan ve pek kabiliyetli arkadaşları 4 ayda bir çıkan 4 lira maaşı sarraflara kırdırarak bereket versin verilen bir nefer tayını ile yaşamaya çalışıyordu.

Cemil'in memlekete dönüşü Türk tıbbında bir teceddüd devresi olmuştur. “Asepsi, antisepsi memleketin cerrahîsine Cemil'le girmiştir” denilebilir. Sade o kadar mı? Cemil, ince zekâsıyla elde ettiği muvaffakiyetlerle o çorak devrede Garp kitaplarına giren ve ismi oralarda tekrar edilen hemen ilk âlimimizdi. O müşir üniformasıyla bize hocalık ederken, poliklinik derslerini emsalsiz bir vuzuh ve selasetle anlatırken biz Avrupa kitaplarında Cemil'in isimlerini görürdük. Belki o kitapların bir çoğunu kendisi de görmemiştir. Meselâ klorform altında kalbi duran bir hemoroidli hastaya suni teneffüs yaparken berkî bir sürat-ı fikriye ile hemen göğüs kemiklerini keserek, kalbi ovarak masaj yapıyla canlandırışı, harem ağalarında içdişin cismanî ve ruhanî vücutta yaptığı değişiklikleri, murdar ilik yaralanmalarının dikilmesi, benim kitaplarda tesadüf ettiğim ilk Türk ismini taşıyan bir keşifdi, Cemil'in idi.

Cemil, kabiliyetini her devirde, her sahada göstermiştir. Çiftehavuzlar'daki evi, bahçesi bilginin ve hüsn-i tabiatın enmuzeci idi. Onu be-

ğenerak Cemil'i şehreminliğe tayin eden Ahmed Muhtar Paşa'nın pek büyük isabeti olmuştur. Cemil'in yoktan yarattığı Gülhane ve Sultan Ahmed parkları, mezbahalar, kolera salgını esnasında yaptığı hizmetler, şehremanetine aslan ağzından kopararak temin ettiği varidat, fakülte binaları, yolları, hastahanelerde yarattığı yenilikler, açtığı meydanlar pek ince zekânın ve görüş, yapış kabiliyetinin eseridir. Karaköy Meydanı'nı açarken, Yeni Cami yanındaki dükkânları yıktırırken bu yoksul şehre park yaptırıyor diye en bilgin geçinen kiskanç meslektaşlarının itirazlarına uğrarken biz onun yaptıklarını hayranlıkla seyrediyorduk.

Şüphesiz ki Cemil üstün yaratılmış bir insandı. Yaptığı işlere hepimizden fazla aklı ererdi. Büyük kiskançlıklarla karşılaşmasa, yaptığı takdir edilerek kâfi derecede yardım görse Cemil'in elinde İstanbul bütünü başka bir şehir olurdu. Yollar başka olurdu, binalar başka olurdu, hastane ve müesseseler başka olurdu. Şimdikinden daha zengin, müreffeh, kat kat güzel bir İstanbul olurdu. Bugün bile onun bilgisinden, görgüsünden, irşadından istigna göstermeyi büyük bir hata sayarız. O bizim gibilere senelerce mürşidlik edebilecek görgüde, bilgi ve bilhassa kabiliyette bir üstattır. Evimizi yaparken, bahçemize ağaç ve çiçek dikerken bile Cemil Paşa'dan nasihat almalıyız.

Bu güzel hatıralarda tenkid ve tashih edilecek noktalar elbet var. Sevgili hocamıza hürmetimiz onları uzun uzadıya tenkidi haknaşinaslık sayarsa da tıp tarihine temas eden bazı noktaları tebarüz ettirmekle hakikate hizmet edeceğimizi düşünmekteyiz. Bunun için hocamızın müsaadelerini rica edeceğim. Çünkü bu yanlışlık o kadar tıp tarihimizde yer etmiştir ki... biz bu hakikati söylemezsek günah işlemiş oluruz diyebilirim. Bu da Haydarpaşa Tıp Fakültesi binasına dair uydurulan masal! Meşrutiyet inkılâbında her beğenmediğimiz şeyi İstibdad Devri'ne, Padişah'ın vehmine ve zulmüne atfetmek adetti. Hürriyetin fuzulî kahramanları ise aramızda sayısızdı. Her devir palavracılarla doludur... Memleket için her şeyimizi vermeye hazır olduğumuza her yerde bağırdık, menfaatimizden bir parça fedakârlık etmek şöyle dursun, burnumuzdan kıl aldırılmıyorduk.

O zaman bu münakaşalardan biri de Haydarpaşa'daki Tıbbîye binasının uğradığı iftiralar, bu iftiranın bugün tarihe mal edildiğini görüyoruz. Vakıa genç hatiplerimiz her sene tıp bayramlarında gür ve güzel sesleriyle bu hatayı gururla tekrar eder dururlar, lâkin biz eskilere bunu düzeltmek düşer. Haydarpaşa'da ilk önce Askerî Tıbbîye, sonra Fakülte binası ve Numune Hastanesi olan emsalsiz o güzel şa-

hane bina o zamanki sultanın vehmiyle orada yapılmamıştır. Demirkapı'daki eski Askerî Tıbbîye'nin ne halde olduğunu Cemil Paşa kitabında pek güzel tasvir ediyor. Talebe başı-bozuk disiplinsiz en geniş serbesti ile, medrese odalarındaki gibi ders görülüyordu, ne klinikleri ne laboratuvarları vardı. Hocaların çoğunun rütbe almaktan başka düşündükleri yoktu. Tabii bilgileri de yoktu, çalışmaları da... Bir taraftan saraya ve saray mensuplarına yaranmaya çalışırken diğer taraftan talebenin taşkınlıklarını, intizamsızlıklarını hoş görüyorlar, demagoji yapıyor, adeta pohpohluyorlardı. Bu yüzden Tıbbîyemizin mettedilecek bir yeri yoktu, gençlerin bu taşkınlıklarını hoş görenlerin yanı sıra bu halden istifade eden aşağı ruhlu herifler de çoktu, hatta böylelerinden idare başına geçenler de bulunuyordu.

Tıbbîye'nin idarî ve ilmî vaziyetini düzeltmek, Yeniçeri Ocağı halinden bir modern Askerî Tıp müessesesi haline getirmek için başına kültürlü, birkaç lisan bilir bir nazır getirildi. Tophane Müşiri ve Askerî Mektepler Nazırı Zeki Paşa... Bu zat pek çok haksız tenkidlere, iftiralara uğramıştır. Adeta istibdadın başı sayılmıştır. Zaten daima öyledir. Kim ki etliye-sütlüye karışmaz, yarayacak bir iş yapmaz, kendi halinde babacan adamdır, Allahlıktır. Küçüğün büyüğün makbulüdür. Bu zat kendi kültürlü olduğu gibi evlatlarını da mükemmel yetiştirmeye çalışmıştır. Başka kodamanlar 20 yaşındaki oğullarını mektep sıralarında ferik yaparlarken bu adamcağız kızlarına, oğullarına adamakıllı üç-dört lisan öğretmişti. Erkân-ı harp olan damadı Türklerin mabeül'iftiharı koca bir kahraman, Balkan harbi'nde İşkodra'yı müdafaa eden şehit Hasan Rıza Paşa idi. Büyük oğlu da şimdiki parlamentomuzun çok kültürlü diplomatı Sedad Zeki'dir. Merhum, memleketin Harbiye ve Tıbbîyesi vazifelerini üzerine aldığı vakit mecbur olduğu sert rejim hiç birimizin hoşumuza gitmiyordu. Haklı-haksız tanımamıza maruz kalıyordu. Padişah'ı, iki askerî mektepte esaslı ıslahata ikna etti. Harbiye'ye Mustafa Kemalleri, Enverleri, Türk ordusunun müstakbel kumandanlarını yetiştirecek terbiyeyi verecek bir müessese kurabilmek istedi. Padişah Kayser Wilhelm delaletiyle buraya Von der Goltz Paşa'yı getirtti, yine aynı kanaldan Askerî Tıbbîye için de Rieder Paşa'yı getirtti ve Almanya'ya birçok genç doktorlarımızı göndertmeye delâlet etti. Rieder, Tıbbîye'nin başıbozuk haliyle uğraşmayı beyhude buldu. Başındaki idarî ve ilmî şeflerin menfi kuvvetler ile bir şey yapamayacağını anladı. İsmi Askerî Tıbbîye Nazırı olduğu halde tıbbîyenin semtine bile uğramadı. Gülhane'de bir staj mektebi açtı, hâlâ bugün şeref ve muvaffakiyetle yaşayan staj tıbbîyesini tesis etti.

Bir sene sonra Almanya'dan dönen Süleyman Numan, Asaf Derviş, Ziya Nurileri tedris heyetine aldı. Yeni stajyerler arasından seçtiği Hamdi Suadları, Orhan Abdileri, Tevfik Recepleri, Ziya Günleri, İhsan Alileri ihtisas şubelerini kendi seçerek Almanya'ya gönderdi. Oradaki hocalarla da çalışmalarını takip ve idare etti, lâkin asıl vazifesi Askerî Tıbbîye'yi düzeltmekti. Demirkapı'daki binadan çıkmak lâzımdı. Padişah siyasi bir maksatla Haydarpaşa'yı seçmedi. Rieder, Askerî Tıbbîye için orasını pek müsait buldu. Askerî Tıbbîye'nin disiplin noktasından şehir içinde, daralmış bir muhitte olması dünyanın hiçbir yerinde muvafık görülemezdi. Haydarpaşa'nın hâlâ doldurulamayan o geniş sahası bu yer için en münasibi idi. Tıbbîye binası gelişigüzel ambar gibi bir kışla değil tam bir askerî tıp müessesesidir. Bugün onun benzerini yarım asırdır yapamadık, yaptıklarımız meydana... Denize nazır ön bina, dershaneler ve laboratuvarlar içindi, yanındaki kısım askerî talebenin yatıp kalkması, intizam altında bir asker terbiyesi görenek yetiştirilmesi içindi. Şimdiki Numune Hastahanesi de klinikler ve poliklinikler içindi... Peyderpey klinikler Haydarpaşa çayırına doğru yapılacak. Askerî hekimlerin, neferlerin ayak muayenelerinden istifade için koca Selimiye Kışlası vardı. Haydarpaşa Askerî Hastanesi yapılan sivillere mahsus kliniklerin ve askerî tababetin pratik yeri idi. O koca meydana o zamana kadar yürümesini, idman etmesini, ata binmesini bilmeyen gençlerin spor, talim, ata binicilik yeri idi...

Reider, bu binayı meydana getirmek için senelerce çalıştı, yapıdan düşerek belkemiği kırıldı. Ölümünden güçbelâ kurtuldu, topal ve sakat olarak memleketine döndü. Türk toprağına Marmara'dan giderken gözleri okşayan ve kamaştıran bir tababet abidesi hediye etti. Demirkapı'da küçük bir kışlada toz toprak içinde sıkışan genç tıbbîyelilere sıhhi, ferah ve kale gibi metin ve muhteşem bir bina hediye etti. Bugün elli senedir biz İstanbul'un boş bostanlarında, yangın yerlerinde klinik kuracak yeri hâlâ aramakla meşgulken, bize bu müesseseyi yaptı ve bıraktı. Biz onu minnetle karşılayacağımıza ilk Meşrutiyet inkılâbından beri yapanlara da, sebep olanlara da lanet etmeyi dilimize pelesenk ettik. "Burası ancak ziraat müessesesi, Bahriye Mektebi olur" diyerek akıllı geçinenlerimiz nutuklar verdi, alkışlandı, hâlâ da o telâkkinin altında bulunanlarımız çoktur.

Meşrutiyet inkılâbında bir Tıp Fakültesi kurmayı o zamanın pek gençleri bizler düşündük. Hocalarımız, talim vasıtalarımız, laboratuvarlarımız iki yerde tıp tahsiline müsait olmayacak derecede fakirdi. Büyük-

lerimizi de iki mektebi birleştirerek bir tıp fakültesi kurma arzumuz yardımıcı bulduk. Haydarpaşa Tıbbîyesi'nde büyük-küçük hocalar, komisyonlar, kadrolar toplandı. Bu münakaşa elli senedir yılan masalı gibi uzayıp durdu. Bu işte Cemil Paşa'mız maatteessüf muvaffak olamadı, Almanya'dan, Fransa'dan gelen iki grup Cemil Paşa'yı dekan seçtiler. Paşa güzel niyetle işe başladı. Lâkin muarızları hocamızı bezdirdiler. Haleflerinin de bu gürültü içinde nasıl bir şey yapamadıkları meydanda... Nihayet gayet fena kurulan Tıp Fakültesi'nde doçentler grevi, talebeler arasında hocaların yaptıkları demagogik propaganda, Askerî Gülhane Akademisi'ni Tıbbîye'ye bağlayış, Çağaloğlu'nda poliklinik açış, 1933'de lağvedilen Tıp Fakültesi başındakilerin günahını çekmişti. Tabîî bir zamanda olsaydı Cemil Paşa Tıp Fakültesi'nin en muvaffakiyetli bir dekanı olabilirdi. İnkılâp teessüs etmek üzere olan disiplini, çalışma ve devam intizamını büsbütün yıktı. Kimsede fakültenin düzelebileceğinde ümit kalmamıştı. Haydarpaşa'daki Tıbbîye yerini beğenmeyenler, kusuru yerde buluyorlardı. Nitekim daha eskiler de binada... İstanbul tarafına taşınmayı tercih edenlerin dediği oldu. Bu meselede Paşa tedrici nakil taraftarı olduğunu yazıyor.

Eski fakülte hocalarımızın beğenmediği Haydarpaşa Klinikleri Cumhuriyet Sıhhat Bakanlığı'nın himmetiyle ne hale geldiğini görüyoruz. Eskiden 200 yataklı hastanesine yatırılacak kimse bulamazken bu 500 yatağında yer bulabilmek için nöbet bekleyenler, koca bir Verem Hastanesi, Sarı Hastalıklar Hastanesi, sabahtan akşama kadar işleyen poliklinikler bu yeri beğenmediğimiz hususunda ne kadar haksız olduğumuzu gösteriyor. Fakülte İstanbul'a geçerken birçok dedikodular oldu. Hâlâ kliniklerinin yarısından fazlası yapılamadı, belediye hastaneleri ile fakülte arasında hoşnutsuzluk devam edip duruyor. Avrupa'dan getirttiğimiz birkaç ecnebi profesörün tesiriyle belediye hastanelerinin bahçelerinde bir-iki güzel klinik yapılabildi, dekan ve rektör olarak gelen zatlar kendi kliniklerini düzeltebildi... Ötekiler hâlâ duruyor, eşref saati bekliyor, işte biz bu haldeyiz. Sade şurası var ki, şimdiki Tıp Fakültesi yeni ruhta pek kıymetli, çalışkan ve verimli insanlar elindedir. Eski fakülte ile yeni fakülte arasındaki fark pek büyüktür, Cumhuriyet eski üniversiteyi kapatmakta, terakki yolunda harf inkılâbı kadar kazanç temin etmişti.

İnsanın muvaffakiyeti için yaşadığı zamanın çok büyük tesiri var. Paşa, İstibdad Devri'nin lütuflarını görmüş, 15 sene içinde müşir olmuş, Padişah'ın namütenahi in'amlarıyla ve ihsanlarıyla karşılaşmış, bir rütbe yüksek maaşla Paris'te tahsil görmüştü. Geldiği vakit ilmiyle, liya-

katiyle parlamıştı. Şüphesiz o aynı kıymetli zattı. İstibdad Padişahı, Osmanlı toprağının sahibi, sahip-kıranı idi. Yer üstünde ve altındaki her şey onundu, onun hayatının en büyük lâzım-ı gayr-ı mufarıkı yarım asırlık Şeyhülislâm'ın bu güzide damadına verdiği sayısız nimetlerin böyle olması lâzımdı. Zaten fakir olan Meşrutiyet Padişahı'nın ise verecek bir şeyi yoktu. İttihad ve Terakki'nin elinde oyuncaktı. Maaşla eski saray hayatını yaşatmaya mecburdu, zavallının ancak "Mahzuz oldum, paşam rütbeniz müşirlikten miralaylığa indirildi, sivil bir pašalık vermemizi belki hoş görürler" deyişi hasisliğinden değil, evvel-ahir mahrumiyetle geçen bedbaht talihindendi. Zaten sarayda yaşayanların hepsini kendilerine verse kullarının şükriyle karşılanacaklarından emindiler.

İşte hocamızın hatıralarında bîtaraf gözüyle tenkid edilecek yerler vardır. Lâkin bütün eser kudretli yaradılışın, bilgin ve düşünen bir kafanın, çalışkan fevkalâde bir adamın hayatıdır. Onunla her zaman iftihar ettik. Yine daima mesut ve bahtiyar olmasını, daima mesleğimizin ulusu olarak afiyetle yaşamasını temenni ederiz.

*

**

Mazhar Osman bu makalesinde Cemil Paşa'nın ayrı ayrı dönemlerindeki çalışmalarına ve davranışlarına işaret etmiş ve bunlara bazen kendi övgülerini bazen de eleştirilerini ilave etmiştir. Hakikaten anılar dikkatle izlendiği zaman Cemil Topuzlu'nun uzun ve başarılarla dolu hayat hikâyesinin dört noktada toplanarak özetlenebileceği anlaşılmaktadır:

Birinci nokta; Paşa'nın parlak cerrahî hayatı, klasik kitaplara geçen katkıları ve memleketimizde cerrahî eğitime getirdiği yeni yaklaşımdır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru bir taraftan deneysel fizyolojinin gelişmesi, diğer taraftan mikrobiyolojideki yeni buluşlar, o zamana kadar sadece harp ve kaza cerrahîsi ile yüzeysel müdahalelere inhisar eden cerrahî dalının birden bire tedavi edici ve fonksiyonel bir şube haline gelmesine sebebiyet vermişti. İşte bu değişimin bilincinde olarak Paris'e giden genç Cemil orada kendini pek iyi yetiştirerek İstanbul'a dönmüş ve kısa zamanda modern cerrahîyi memleketimize fiilen getirmiştir. Bu saha, hiç şüphesiz olarak Cemil Topuzlu'nun en başarılı ve hiçbir şekilde tartışılmayacak yanıdır.

İkinci nokta; 1909'da kendisi tarafından gerçekleştirilen ilk "Tıp Fakültesi Reformu" veya diğer bir deyişle ilk "Üniversite Reformu"dur. Bi-

lindiği gibi 1908'de Meşrutiyet ilan edildiği zaman İstanbul'da 3 tane tıbbî eğitim kurumu vardı. Bunlar sırası ile Haydarpaşa'daki "Askerî Tıbbîye", Kadırgadaki "Sivil Tıbbîye" ve nihayet bir tür post-graduate tıp okulu gibi faaliyet gösteren "Gülhane Tatbikat Mektebi"dir. Askerî Tıbbîye'yi bitiren hekimler bir yıl süre ile bu sonuncu mektepte eğitim gördükten sonra kıtalarına tayin edilirdi. İşte Cemil Paşa, yukarıda adı geçen ilk iki tıp okulunu birleştirerek "Tıp Fakültesi" ismi altında yeni bir kuruluş meydana getirmiş ve bunu Darulfünun'un yeni bir fakültesi haline getirirken kendisi de ilk dekan seçilmişti [Ek 9]. Ancak, bu yenden düzenleme pek çok öğretim üyesinin kadro harici bırakılmasına, bazı genç muavinlerin uzaklaştırılmasına sebebiyet vermiştir. Mazhar Osman'ın yukarıdaki makalesinde de belirttiği gibi o zamanki yayın organlarında yeni kadronun seçilme şekli ve muavinliğin kaldırılması, uzun yıllar süren tartışmalara sebebiyet vermiştir [Ek 10]. Doçentlerin toptan istifası, (buna o zamanki tabirleri "şefler olayı" da denilmektedir) genç kadroların uzaklaştırılması ve Cemil Paşa'nın II. Abdulhamid devrinde imiş gibi, "Tartışılmaz bir otorite olarak reformu yönetmekte olduğu eleştirileri" sonucunda Paşa, önce dekanlıktan ayrılmış, sonra da Tıp Fakültesi'nden istifa etmiştir. Bütünü ile çelişkili sonuçlar vermesine rağmen bu yeni fakülte ile tıp dünyamız Hamdi Suat, Akil Muhtar, İsmail Hakkı gibi önemli hocaları kazanmış, bu arada müstakil bir Eczacılık Okulu ile Dişçilik Okulu kurulmuştur. Büyük bir iyi niyet ve yüksek düzeyde bir bilgi birikimine rağmen Tıp Fakültesi kurulması ve Kadırga'daki Sivil Tıbbîye Olayı, Cemil Paşa'nın yaşamı içinde en çok tartışılan eylemlerden biri olarak kalmıştır.

[Ek 9] İstanbul Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'da kuruluşu hakkında Galip Ata'nın *Tıp Fakültesi Tarihçesi* (İstanbul, 1927) isimli kitabında bilgi vardır. Ayrıca İstanbul Tıp Fakültesi'nin kuruluşu hakkındaki belgeleri inceleyen Unat bu konuda ayrıntılı bir makale yayınlamıştır. Bkz. E. K. Unat, "Kadırgadaki Tıp Fakültesi", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, cilt 12, sayı 2, 1981. Konunun ayrıntıları için bu incelemeye başvurulması gerekmektedir.

[Ek 10] İstanbul Tıp Fakültesi'nin kuruluşu ve bir bütçe oyunu ile her iki tıbbîye kadrosunun tasfiye edilmesi basında büyük bir eleştiri kampanyasını başlatmıştır. Ne gariptir ki o zaman hiç tasvip edilmeyen bu reform modeli daha sonraki yıllarda da uygulanmıştır. Özellikle bilimsel eleştirilere *Tababet-i Hazıra ve Osmanlı Seririyatı* gibi zamanın önemli mecmualarında rastlamak kabildir.

Üçüncü ve üniversiter açıdan önemli nokta; Cemil Paşa'nın Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nin Rumeli yakasına nakledilmesine karşı yaptığı mücadele ve üniversiteden ayrıldıktan yıllar sonra dahi bu konudaki direnmesidir.

Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'da kalmasını istemesi, Cemil Paşa'nın bugün için de geçerli ve ileri görüşünü gösteren davranışlarından biridir. Özellikle Türkiye'de ve dünyadaki değişiklikler Paşa'nın ısrarına hak verdirmektedir.

Bilindiği gibi Askerî Tıbbîye, yapımı 1903'de biten Haydarpaşa'ya o yıl taşınmış, 1909'da da –daha önce değindiğimiz gibi– aynı binada Tıp Fakültesi kurulmuştu. Bu tarihten itibaren Tıp Fakültesi'nin, İstanbul'un Rumeli yakasındaki hastanelerine nakledilmesi için en önemlileri 1918 ve 1924'de olmak üzere çeşitli girişimler yapılmıştı. Sonra bu projeden vazgeçilmişti. O zaman Tıp Fakültesi'nin Rumeli yakasına taşınmasındaki ana gerekçe, müracaat eden hasta sayısındaki azlık ve şehrin kültür merkezinden uzaklığı.

Nitekim 1933 Reformu'nda bu görüş kuvvet kazanmış, reformun kısa bir süre uygulayıcısı olan Maarif Vekili Reşit Galip de siyasî gücü ve bütün enerjisi ile bu nakli gerçekleştirmiştir [Ek 11].

Nakile taraftar olmayanların ve özellikle Cemil Paşa'nın görüşleri ise şöyle özetlenebilir: Haydarpaşa Tıp Fakültesi binası ve hastanelerin yer-

Ayrıca gerek o dönem, gerekse 1933 Reformu sathına giden zemin için hiç şüphesiz en önemli kaynak Mazhar Osman'ın 1918'den vefatına kadar muntazam olarak yayınladığı *İstanbul Seririyatı* isimli derginin 1918-1933 yılları arasındaki sayılarıdır.

[Ek 11] Cemil Paşa'nın hatıralarında da işaret ettiği gibi Reşit Galip nakile taraftar olmayan görüşlere şiddetle karşı çıkmış ve hücum etmişti. Reşit Galip'in nakil hususunda Cemil Paşa'ya verdiği cevap için bkz. Şevket Elman, *Reşit Galip'in Hayatı*, 2. bsk., İstanbul 1956. Üniversite Reformu'nun gerekçeleri için ünlü raporu hazırlayan Malche da (bkz. Hirsch, *Dünyada ve Türkiye'de Üniversiteler*, 2. cilt, İstanbul 1950) bu konuda kesin bir görüş ileri sürmemiştir. Hatta konuyu yıllar sonra inceleyen Widmann da nakil için fazla gerekçe vermeden, genelde üniversitenin bir merkez etrafında toplanması fikrinden bahsetmektedir (H. Widmann, *Atatürk Üniversite Reformu*, çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt, İstanbul 1981, 2. bsk. 2001).

leşimi üniversite anlamı bakımından çok yerindedir. Ana bina ve karşı-sındaki klinikler manzumesi ile Selimiye Kışlası ve Haydarpaşa Askerî Hastahanesi'nin birleştirilmesi ile ortaya büyük bir üniversite mahallesi-nin çıkacağı görülmektedir. Böylece İstanbul'un içinde deniz kıyısında, tarihi bir yerleşme yerinde yüzlerce dönüme yayılan bir üniversite kurulabilecektir. Aradan yıllar geçmesine rağmen bu görüşü günümüzde tekrar hatırlamamak ve olumlu bulmamak imkansızdır.

Nihayet dördüncü nokta; Paşa'nın hayat hikayesi içinde başarılarla dolu olan şehircilik ve idarecilik dönemidir. Konumuz dışına çıkan şeh-reminliği dönemi hakkında kendisi anılarında geniş bilgi verdiği gibi, eski mektupçu ve kültür tarihçisi Osman Nuri Bey (Ergin) geniş açıkla-malar yapmıştır [Ek 12]. Bugün, gerek şehircilik alanındaki somut başa-rıları, gerekse Belediye Teşkilatı'nı düzenlemesi Paşa'nın en başarılı yanlarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, çok kısa süren ve genel hatları ile "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" eğilimli siyasî hayatı hak-kında anılarında yeterli bilgi vardır.

Cemil Paşa 25 Ocak 1958 günü vefat etmiştir. Basında bu vefat do-layısıyla Cemil Paşa'dan bahseden yazılar yer almıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Topuzlu'nun cerrahî kişiliği üzerinde ayrıntılı şekilde durmuş olan Kazım İsmail Gürkan 26 Ocak 1958 tarihli *Cumhuriyet Ga-zetes'i*nde bir makale ile *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*'nda da bu konu-da bir inceleme yayınlamıştır (1958). Süheyl Ünver ise Günlük notları-na Paşa'nın vefatını şöyle geçirmiştir [Ek 13]:

Operatör Cemil Paşa hocamızı kaybettik. Hocamız olmamasına rağmen çok sevdiğimiz ve tıbbımızın son 75 senelik canlı tarihimizi ya-satan hocalarımızın değerli bir hocası idi. Türk cerrahî tarihinde ken-di reformuna ait Tıp Tarihi Enstitüsü'nde seminerler yaptı ve seneler-le Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun fiilî reisliğini etti. Bir senedir de mez-kur kurumun şeref başkanlığına seçildi. 1958 yılı başında torunu tıp talebesinden Cemâleddin'i göndererek yeni yıl temennilerinde bulundu. Ben de, "Ellerini öpmeye yakında geleceğim" dedim. Fakat 25 Ocak 1958'de vefatını duymakla çok üzüldüm. Bu senemin çok iyi ve başarılı geçmesini onun iyi temennilerinden bileceğim.

[Ek 12] Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul 1928.

[Ek 13] Süheyl Ünver, *1958 Senesi Cep Defteri*, Süleymaniye Kütüphanesi, yazma.

26 Ocak 1958 Pazar günü cenazesi Bayezid Camii'nden Üniversite merkez binasına getirilerek dekan Ekrem Şerif Egeli, Ankara'dan bil-hassa cenaze için gelen sıhhiye vekili doktor Lütfi Kırdar, Diş Tababeti Okulu adına Suad İsmail Gürkan, şehircilik ve mimarlar adına ak-rabasından bir mimar bey ve nihayet tıp talebesinden birisi konuştu, imamın fâtıhasıyla merasim sona erdi. Lâkin Bayezid'den Üniversite-ye ve Üniversiteden Lâleli'ye askerî merasim, Bayezid'den bando mızıkasının matem havasıyla teşyi edildi. Ben Bayezid'den eve döndüm. Paşamız 92 yaşında genç ve dinç idi. Bir delikanlıya acır gibi üzül-düm. Cenab-ı Hak ona rahmet eylesin.

SONUÇ

80 Yıllık Hatıralarım'ın 2. baskısını hazırlarken önceki araştırmalar-dan istifade ederek "Giriş" bölümünde bazı açıklamalar yapmayı yarar-lı bulduğumuzdan bu satırları ilave ettik. Metin içinde ilk baskıda mev-cut olan dipnotları aynen koyduk; buna mukabil yeni baskıda açıklan-ması lüzumlu görülen noktaların diğerleri ile karışmaması için köşeli tır-nak içinde sayfa altına alınarak ek notlarla izah edildi (toplam 30 dip-not ve 55 kaynak). Böylece genç kuşakların eserde adı geçen kişileri ve sözü edilen bazı olayları daha kolay anlayacaklarını zannediyoruz. Ki-tabın içindeki resimleri aynen muhafaza ettik; ayrıca giriş bölümüne il-ginç bulduğumuz 6 adet yeni resim ve belge ilave ettik.

Bu hatıraları tekrar yayınlarken her şeyden önce bizlere bu müsa-adeyi veren torunu ve Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Cerrahî Kliniği Öğ-retim Üyesi Prof. Dr. Cemallettin Topuzlu'ya teşekkürlerimizi belirtmek isteriz.

Cumhuriyetin 60. yılına basacağımız şu günlerde, memleketimizde hekimliğin ve toplum hayatının çağdaşlaşması için hayatı boyunca uğ-raşmış büyük bir Türk hekiminin hatıralarını bütünü ile bastırırken, biz-lere yardımcı olan eski Dekanımız Prof. Dr. Bülent Berkarda'ya ve ko-nuyu aynı hassasiyetle takip eden şimdiki Dekanımız Prof. Dr. Nurettin Sözen'e candan teşekkür ederiz.

Mekteb-i Tıbbîye-i Şahane Seririyat-ı Hariciye Muallimi, Türkiye'de modern cerrahînin kurucusu eski Şehremini Ferik Cemil Paşa'nın hatı-rası önünde saygı ile eğiliriz.

Prof. Dr. Hüsrev Hatemi-Prof. Dr. Aykut Kazancıgil
Cerrahpaşa, Ekim 1982

III ÖNSÖZ

Çoktan beri hatıralarımı yazmak ve neşretmek isterdim. Çocukluğumdan bugüne kadar içinde yaşadığım hâdiseleri bütün çıplaklığı ve bütün içyüzüyle olduğu gibi kaleme almak emelimdi.

1939 yılında çıkan, *Eski Şehremini Cemil Topuzlu'nun Başından Geçenler* adındaki bir risalede ve yine Türkiye Yayınevi'nce neşredilen *Canlı Tarihler*'in 6., 8., 10. fasiküllerinde bana tahsis edilen yazılarda ve gündelik gazete ve mecmualardaki beyanatta hatıratımdan bir kısmı in- tişar etmişti. Fakat bunların bence büyük noksanı vardı. Çünkü hem bü- tün hâtıralarım eksikti, bir arada toplanmamıştı; hem de, tıbbî cemiyet- lerde ve gazetelerde umumun sağlığı ve modern cerrahlık ve bahusus şehrimiz belediyesi için yapmış olduğum tebliğlerle beyanatın bir çoğu yazılı değildi.

Bunu gidermek maksadıyla, senelerden beri günü gününe karala- dığım ve sıkı sıkı sakladığım not defterimi gözden geçirdim. İçlerinde birçok meraklı hâdiselere ait işaretler bulunduğunu gördüm. Hepsini tarih bakımından sıraya koydum, böylece bu kitap meydana geldi.

Umuyorum ki, bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım asır- lık tarihini yazmak isteyenlere çok faydalı bir menba olacaktır.

Dr. Cemil Topuzlu

İNDEKS

- A
- Abdulhamid, 53, 62, 65, 103, 118
Abdullah Efendi, 232
Abdullah Paşa, 159, 160, 161, 162, 163,
165, 167
Abdulmecid, 209
Ağa, 81, 98, 196, 232
Ahmed Anzavur, 232
Ahmed Bey, 98, 107
Ahmed Efendi, 256, 276
Ahmed İhsan, 41, 108, 190
Ahmed Kemal, 252
Ahmed Muhtar Paşa, 129, 130, 161, 165,
167, 168, 199
Ahmed Rıza Bey, 67, 111, 112, 113, 202,
203, 224
Alemdar Mustafa Paşa, 157
Alfred Zani, 40
Ali Ferruh Bey, 64
Ali Kemal, 232
Ali Nadir Paşa, 232
Ali Paşa, 173
Ali Rıza Paşa, 224
Ali Saip Paşa, 59, 68, 74
Arif Hikmet Paşa, 113
Aristidi Paşa, 54, 55, 73, 74, 75, 214, 215,
251, 254, 276
Asaf Derviş Paşa, 116
Atatürk, 194, 195, 238, 246, 247, 248, 262,
263, 264,
Aziz Bey, 64
Azmi Efendi, 44
- B
- Basarya Efendi, 168
Bedri Bey, 184, 190, 194, 195, 210
Behçet Sabit Bey, 252
Bekir Bey, 191
Bekir Sami Bey, 233
Bertole, 201
Besim Ömer Paşa, 76, 104, 121
Bongofski Paşa, 93
Bristol, 222, 223, 224
- C
- Cavit Bey, 110, 118, 182, 199
Cemal Bey, 60, 107, 153, 154
Cemal Paşa, 156, 205, 206, 207
Cemaleddin Efendi, 58, 59, 78, 79, 81, 96,
98, 100, 107, 109, 110, 159, 160, 163,
169, 175, 176, 190
Cemil Bey, 98, 106
Cemil Bilsel, 127
Cevat Bey, 112, 113, 114
Cevher Ağa, 196
Civan Ananyan, 48
- D
- Damat Ferid, 209, 214, 215, 221, 226, 227,
229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 239,
277
Dayke Paşa, 256
Dellas, 250
- E
- Ekrem Bey, 116
Emcet Bey, 234
Emin Bey, 146
Emin Paşa, 234
Emrullah Efendi, 118, 120
Enver Paşa, 156, 158, 193, 194, 199, 200,
203, 204, 205
Esat Cemal, 67

- Esat Paşa, 62, 65, 66, 239
Ethem Paşa, 42, 43
- F
- Fahrettin Bey, 230
Ferid Paşa, 109, 214, 215, 226, 227, 229, 230, 231, 239, 277
Feridun Şevket Bey, 252
Fethi Bey, 158, 247, 248, 263
Feyzi Paşa, 106
Fuat Bey, 163, 176
Füller, 212, 213, 218, 220, 222, 224
- G
- Gezeh, 100
- H
- Hakkı Bey, 116, 119, 122
Halil Bey, 154, 178
Halil Paşa, 44
Halit Bey, 41
Halit Hürşit Bey, 163
Halit Nazmi Keşmir, 237
Halit Şazi Bey, 120
Hallaçyan Efendi, 164
Hamdi Bey, 108
Hamdi Paşa, 64, 232
Hasan Rıza Paşa, 118
Hasan Tahsin, 232
Hatice Sultan, 84
Haydar Bey, 212, 221
Hayreddin Paşa, 48, 54, 73, 115, 251
Hayri Efendi, 157, 158, 185, 192, 210
Hâzım Bey, 61, 223
Heriot, 201
Hulusi Bey, 188, 189
Hüseyin Bey, 143, 146
Hüseyin Cahit Bey, 108
Hüseyin Efendi, 43, 44
- Hüseyin Hilmi Paşa, 168, 204, 205
Hüsni Paşa, 94, 115
- İ
- İbrahim Paşa, 83, 84
İshak Efendi, 249
İsmail Hakkı Bey, 119, 122, 123
İsmail Paşa, 250
İsmet Bey, 91, 92, 94, 96, 193
İsmet İnönü, 243
İsmet Paşa, 86, 88, 91, 92, 94, 96
İzidor Griver, 250
İzzet Fuat Paşa, 108
İzzet Paşa, 208
- J
- James, 113
- K
- Kadri, 76, 232
Kalyas Efendi, 251
Kamburoğlu, 250
Kemal Bey, 158, 189, 192, 210, 214
Kirkor Topuzyan, 105
Kirmison, 255
Klemanso, 228
- L
- Lardenua, 258
Lavter, 216
Le Fort, 255
Lister, 55
Lucas, 254, 255
Lütfi Kırdar, 243
- M
- Mahmud, 76, 97, 98, 99, 100, 108, 120, 134, 144, 160, 168, 176, 187, 214, 225, 249
Mahmud Bey, 214

- Mahmud Efendi, 98, 99
Mahmud Muhtar Paşa, 108
Mahmud Şevket Paşa, 144, 160, 168, 176, 187
Makbule Hanım, 247
Makridi Paşa, 56
Marko Paşa, 45, 50, 52, 53, 55
Mavroyani Paşa, 95, 96
Mazhar Paşa, 46, 47, 115
Mehmed Ağa, 81
Mehmed Ali Paşa, 77
Mehmed Ali Yeniçerioğlu, 239
Mehmed Paşa, 70, 71, 99
Mehmed Rüştü Paşa, 275
Mim Kemal, 252
Mithat Paşa, 41, 101
Münir Bey, 75
Murat, 197, 269
Murat Bey, 269
Mustafa Ağa, 39, 275
Mustafa Kemal, 229, 235
Mustafa Münif Paşa, 117
Muzaffer, 229, 235
- N
- Nazım Paşa, 162, 176
Nebil Bey, 231
Necker, 255
Necmeddin Efendi, 199
Necmeddin Molla, 79, 192
Nelaton, 253
Neşet Ömer Bey, 123
Nihat Reşad Belger, 159, 202
Nikola, 93
Niyazi Bey, 112
Nobar Paşa, 228
Noradunkyan Efendi, 168, 169
- Numan Menemencioğlu, 179
Nureddin Paşa, 60, 252, 269
- O
- Orhan Abdi Bey, 252, 258
Orik, 151
Osman Bey, 55, 98, 141, 275
Osman Paşa, 250, 251
- P
- Pean, 60, 62, 63, 64, 66, 68, 72
Pepo Anjelo, 63, 64
Pike, 255
Prost, 183, 244, 245, 246
- R
- Raif Bey, 146, 221, 222, 252, 275
Rauf Paşa, 98, 99
Rauf Yekta Bey, 98
Recep Paşa, 109, 110
Recep Peker, 242, 243
Refi Cevat, 232
Refik Bey, 112, 232, 261
Refik Saydam, 262
Remlinger, 260
Remzi Paşa, 232
Reşad, 102, 152, 153, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 196, 197, 198, 199, 200, 277
Reşad Bey, 232
Reşit Bey, 226, 227, 229, 230, 232, 235
Reşit Galip, 123
Reşit Paşa, 100
Reşit Saffet, 237
Rieder Paşa, 87, 89
Rıdvan Paşa, 100
Rifat Bey, 98, 113, 179, 180, 181, 182
Rıfkı Bey, 100
Rıza Paşa, 85, 86, 87, 88, 89, 185

İNDEKS

S

Sabit Bey, 161, 162, 200, 201
Sadık Bey, 232
Safa Bey, 223
Saip Paşa, 53, 73, 75
Sait Bey, 168
Sait Halim Paşa, 76, 77, 78, 108, 155
Sait Paşa, 53, 82, 98, 99, 100, 107, 108,
109, 183, 232
Salih Bey, 98
Salih Paşa, 198, 226
Sami Bey, 232
Sarandi, 249
Selim, 119, 157
Seyfeddin Efendi, 42
Süfyan Bey, 252
Süleyman Numan Paşa, 104, 117, 208
Süleyman Şefik Paşa, 232

Ş

Şaban Ağa, 232
Şahin, 50
Şakir Paşa, 45, 47
Şarl, 250
Şefik Esat Bey, 189
Şekip Bey, 71
Şemsi Paşa, 107
Şerif Paşa, 221
Şükrü Kaya, 237, 262, 263, 264

T

Tahir Efendi, 39, 276

Tahsin Nejat, 112
Tayyar Paşa, 229, 232
Tevfik Fikret, 209
Tevfik Paşa, 209, 213, 227, 230
Tuffier, 257

U

Ubeydullah Efendi, 64, 67

V

Vasfi Hoca, 232
Vedii Bey, 147
Viting Paşa, 252
Vitol, 112, 113, 114

W

Wilhelm, 70
Wilson, 215

Y

Yakup Cemil, 203, 205
Yaver Paşa, 232
Yusuf İzzeddin, 156
Yusuf Rami Bey, 110
Yusuf Ziya Paşa, 39, 275

Z

Zani, 40
Zartaryan, 250
Zeki Paşa, 49, 53, 115
Zeynep Hanım, 76
Ziya Bey, 76, 113
Ziya Paşa, 173, 174, 176, 275
Zoiros Paşa, 49